

УДК 781.2:37.065.2

DOI: https://doi.org/10.59694/ped_sciences.2025.16.037-042

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна –

доктор педагогічних наук, професор,
директор департаменту освіти і науки, молоді та спорту

Закарпатської обласної державної адміністрації

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9935-3337X>

e-mail: marusynetsm@ukr.net

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ ПІДГОТОВКИ

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна. РОЗВИТОК РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті порушено питання підготовки майбутніх фахівців соціономічного профілю в умовах сучасних викликів. Окреслено сутність, особливості, специфіку, вказано на місце і роль рефлексії в процесі оволодіння провідною – навчальною діяльністю у професійно-особистісному становленні фахівців. Особливий акцент зроблено на розкритті внутрішнього потенціалу здобувачів освіти в процесі оволодіння ними навчальною діяльністю – розкритті себе у собі (саморефлексія), осмисленні і переосмисленні свого досвіду, отриманих знань із викликаними, зумовленими життєво складними ситуаціями суб'єктів взаємодії (рефлексія).

Ключові слова: підготовка майбутніх фахівців соціономічного профілю, рефлексія, саморефлексія, навчальна діяльність, здобувачі освіти, рефлексна позиція.

MARUSYNETS Mariana Mykhailivna. DEVELOPMENT OF REFLECTION IN FUTURE SPECIALISTS WITH A SOCIO-ECONOMIC PROFILE IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL AND PERSONAL TRAINING

The article raises the issue of training future specialists with a socio-economic profile in the context of modern challenges. It outlines the essence, features and specifics of reflection and indicates its place and role in the process of mastering the leading educational activity in the professional and personal development of specialists. Particular emphasis is placed on the provision on revealing the inner potential of students in the learning process – revealing oneself within oneself (self-reflection), comprehending and rethinking one's experience, the knowledge gained from the vitally complex situations caused by the subjects of interaction (reflection).

The step-by-step development of reflection in mastering a future profession is revealed. These are abilities, interests, desires, the reflection of which leads to self-determination of a profession and awareness of the motives for learning and, through their analysis, the formation of professional and personal goals. An example of reflection on learning motives can be the analysis of probable self-realisation in the anticipated activity and the choice of a professional path (applied, research, managerial, socially oriented, etc.), which is the most desirable and at the same time realised thanks to the acquisition of a set of subject-specific and basic professional competences, the provision of assistance aimed at supporting individuals in difficult, critical moments of life, crises and problematic situations. Reflection of future specialists in this sense is manifested in the intensity of meaningful experiences, the breadth of psychological time, and the desire to show empathy towards another person. It is emphasised that reflection is considered a characteristic of a developing personality. It develops in the activity in which it manifests itself – learning, in a specially organised educational environment. Afterwards, it continues to form in professional activity.

The role of reflective processes in ensuring the subjective position of a future specialist is determined by two mechanisms: self-change and self-determination. The mechanism of self-change is reflection and self-reflection, and in professional and personal development, it is professional reflection. Education based on constant reflective activity of students will contribute to the formation of professional and personal qualities necessary for professional development, opportunities to meet modern standards and requirements of the market and employers.

Keywords: training of future specialists in the socio-economic field, reflection, self-reflection, educational activity.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Сучасний фахівець покликаний здійснювати свою професійну діяльність на засадах співпраці з усіма суб'єктами взаємодії, розвиваючи в них на основі рефлексії здатність пізнавати себе, будувати конструктивні стосунки з навколишніми, успішно творити свій життєвий і професійний шлях. До групи фахівців цієї галузі вчені залічують представників соціономічної професії, які займаються виконанням професійних завдань, пов'язаних із соціальними стосунками в суспільстві, зміст яких зосереджено на їх регуляції та розвитку, а також дослідженні соціальних тенденцій, закономірностей, форм, традицій та культури [С. Наход, І Попович]. До таких фахівців відносять педагогів, політологів, журналістів, психологів, представників юридичних професій, соціальних працівників різних рівнів і сфер діяльності. Це висуває особливі вимоги до фахівців такого профілю через потребу в професійно-особистісній підготовці, зміст якої ґрунтується на соціальному розвитку суспільства, соціальних процесах, що мають місце на різних рівнях суб'єкт – суб'єктної взаємодії під час надання правової, психологічної, соціально-педагогічної, медичної допомоги, Г. Кузан [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз результатів досліджень з окресленої проблематики є об'єктом вивчення багатьох наук, які розглядають її крізь призму формування в майбутніх фахівців сукупності загальних і фахових компетентностей, необхідних для успішного, результативного та продуктивного здійснення професійної діяльності. Це можливо за умов цілеспрямованого навчання, коли підрастаюча особистість сама дозріє до усвідомлення власного духовного призначення, або ж переживе досить сильні емоційні ситуації-потрапляння, які стимулюватимуть таке розуміння. Відомо, що ці характеристики безпосередньо пов'язані з «Я» особистості, а відтак з процесом рефлексії. І Бех. Натомість не кожен фахівець здатний професійного саморозвитку, аналізу своєї діяльності, усвідомленні рівня потенційних можливостей, дій в екстремальних ситуаціях та реагуванні на виклики і соціальній допомозі, іншими словами до рефлексії.

Мета статті – окреслити місце і роль феномена «рефлексія» у процесі професійно-особистісної підготовки фахівців соціономічного профілю, розкрити механізми впливу навчальної діяльності на розвиток рефлексії та внутрішнього потенціалу в оволодінні майбутньою професією.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підготовку фахівців соціономічного профілю відносять до професій типу «людина–людина», які відрізняються особливостями умов, засобами, предметом, продуктом праці. Основою їх діяльності є орієнтування на інших людей чи на групи, які можуть сприяти або протидіяти діяльності суб'єкта діяльності. Суголосні з позицією С. Гвоздів щодо підготовки майбутніх фахівців соціономічних спеціальностей у закладах вищої освіти з урахуванням ключового вектора – безпеки життя й професійної діяльності як цілісного, багатофункціонального, динамічного процесу їхньої професійної діяльності. Водночас вважаємо, що така підготовка повинна також ґрунтуватись і на розвитку здатності до рефлексії. Рефлексія як специфічна форма діяльності, направлена на осмислення власних дій, дозволяє говорити про особливу групу професійних умінь – рефлексивних. Оскільки рефлексія – це не просто знання чи розуміння суб'єктом професійної діяльності самого себе, але і з'ясування того, наскільки і як інші (колеги, батьки, учні) знають та розуміють «рефлексуючого», його особистісні особливості, емоційні реакції і когнітивні уявлення [1]. У професіях типу «людина – людина» формування таких особистісних характеристик/якостей у процесі навчання є надважливими. Для розуміння сутності рефлексії та механізмів її розвитку в процесі оволодіння професійною діяльністю беремо до уваги праці С. Гвоздів, І. Іскерського, Учені виокремлює такі етапи стимулювання рефлексії в навчанні студентів :

- 1) зупинка предметної (дорефлексивної) діяльності, яка має бути завершеною чи призупиненою;
- 2) відтворення послідовності виконаних дій;
- 3) вивчення складної послідовності дій з огляду на її ефективність, продуктивність, відповідність поставленим завданням;
- 4) визначення і формування результатів рефлексії (предметної продукції діяльності – ідей, пропозицій, закономірностей, відповідей на запитання; способів, які досліджувалися під час діяльності; гіпотез щодо майбутньої діяльності);
- 5) перевірка висунутих ідей і гіпотез на практиці у наступній предметній діяльності [9].

Оволодіння професійно-особистісною діяльністю у такому розумінні є чергування предметної і рефлексивної. Наразі їх ефективність залежить від умінь педагога створити такі умови, за яких студент мотивований говорити про проведене навчальне заняття та

свою діяльність, висловлювати відповідні емоції / почуття через невербальні засоби рефлексії. Під час взаємодії зі студентами педагог за потреби може використати будь-який з різновидів навчальної рефлексії: фізичну («встигнув – не встигнув»); сенсорну («відчуття комфорту – дискомфорту»); інтелектуальну («що зрозумів та усвідомив – не зрозумів, відчував утруднення»); духовну («став кращим – гіршим, творив чи руйнував себе або інших») [1].

Формування суб'єктних якостей майбутніх фахівців безпосередньо пов'язано з особливостями рефлексивного осмислення ними життя і життєвих ситуацій, рефлексивною активністю в навчальному процесі й міжособистісних стосунках. У цьому сені велику роль повинна відіграти рефлексивна культура, яка виконує особливі регулятивно-інтегративні і сенсоутворювальні функції: (породження та об'єднання цінностей, смисложиттєвих орієнтацій в динамічну смислову систему, характерну для зрілої особистості; ціннісне переосмислення життєвого шляху в контексті самовизначення і самоорієнтації; формування відповідальності як регламентації поведінки і діяльності та ін.). Формування рефлексивної культури у студентів є неодмінною умовою якісного процесу професійної підготовки у вищих закладах освіти – професійної компетенції. Саме професійна компетентність використовується фахівцем при безпосередній взаємодії з людиною, яка звернулася по допомогу, з метою надання їй фізичної, соціальної та психологічної допомоги. Така допомога спрямована на підтримку осіб у складних, критичних моментах життєдіяльності, кризових і проблемних ситуаціях. Рефлексивна культура майбутніх фахівців у цьому сенсі виявляється в насиченості значущих переживань, широті психологічного часу, прагненні проявити емпатію до іншої людини [5]. Фахівці повинні розуміти, що така допомога має розглядатися не вузько – професійному, а включати різні рівні (духовні, душевні, емоційні, інтелектуальні, соціальні, юридичні, фізичні й матеріальні).

Феномен рефлексії у цьому сенсі є не тільки як форма теоретичної діяльності, а засобом мислення, що розкриває цілі, зміст, засоби власної діяльності, відображає внутрішній стан людини, слугує засобом самопізнання і саморозвитку. Відтак розвиток особистості майбутнього фахівця не може бути зведений тільки до рефлексії. Важливим є одночасне доутримання двох ліній розвитку – розвиток рефлексії і розвиток її у площині активної діяльній взаємодії людини зі світом [3; 7].

Розвиваючи цю думку І. Бех зазначає, що людина, яка зосереджується на собі, відсторонюючись від світу, є дисгармонійною, а її розвиток деформується. А втім, людина, котра не здатна до глибокої рефлексії і саморегуляції, також дисгармонійно-поверхнева, безвідповідальна і неперспективна. Така позиція визначає недостатність саморегуляції і кризи відповідальності особистості і може бути зведена лише до зовнішніх проявів, маскуючи свою ідентичність у догматичному програванні соціальних ролей [1]. У процесі навчальної діяльності взаємовідносини між учасниками педагогічного процесу повинні носити характер співробітництва, а у відповідній управлінській діяльності пріоритет повинен належати суб'єкт – суб'єктивним відношенням, побудованим на рефлексивній основі. Така організація навчальної діяльності є стимулом для виникнення особливої взаємодії викладача і студента [12].

Рефлексивне управління навчальною діяльністю полягає у забезпеченні педагогом самоуправління. Від неї залежить успішне здійснення навчальної діяльності. Ідея рефлексивного управління в сучасних наукових студіях розглядається як одна із умов реалізації принципу пріоритету суб'єкт – суб'єктивні відносини [9; 10; 11; 12]. Учені розглядають взаємодію педагога і студента з урахуванням рівня розвитку у них здатності до самоуправління. Результативність навчальної взаємодії залежить не тільки від рефлексії педагога, але й від уміння використовувати її під час навчання. У зв'язку з цим першочергове значення відіграє вирішення проблема виявлення суб'єктної позиції студента в освітньому процесі. Освіта повинна забезпечити саморозвиток особистості студента, виходячи з його індивідуальних особливостей як суб'єкта пізнання, предметної діяльності, спілкування, духовного розвитку. Для цього необхідно, щоб вона базувалась на визнанні за кожним студентом права вибору власного шляху розвитку.

У такому контексті ефективність рефлексивного управління діяльністю студентів визначається включенням у зміст занять їхнього суб'єктивного досвіду; розширенням суб'єктивних функцій в освітньому процесі, навчанням студентів самостійному виявленню труднощів і реконструюванням їх причин засобами розвитку інтелектуальної і особистісної рефлексії; розвитком вмінь управління своєю навчальною діяльністю. При цьому використовуються методи теоретичного рівня дослідження (теоретичний аналіз і синтез, аналогія, абстрагування, конкретизація), діагностичні методи (вивчення результатів діяльності викладачів і сту-

дентів, спостереження, анкетування), методи статистичної обробки даних, педагогічний експеримент.

Аналіз філософської, психологічної і педагогічної літератури з метою осмислення основних категорій рефлексивного управління навчальною діяльністю студентів показав, що багатозначність підходів до понять «рефлексія», «навчальна діяльність» створюють неоднозначність їх трактувань [5; 10]. Формування навчальної діяльності – це формування суб'єкта цієї діяльності. Позиція особистості по відношенню до своєї навчальної діяльності знаходить своє вираження і в тому, що процес цієї діяльності виступає для особистості особливим об'єктом управління, а сама особистість – суб'єктом його управління. Студент може діяти як самостійна особистість тільки в тому випадку, коли сформовані у нього механізми самоуправління процесом власної діяльності.

У сучасній дидактиці увага фіксується на положенні про розкриття внутрішніх потенціалів студентів, причому розкритті себе у собі. Це означає, що у ході виконання навчальної діяльності повинні створюватися умови, які стимулюють студента до осмислення і переосмислення свого досвіду, іншими словами, ті які активізують рефлексію навчальної діяльності і особистості. Розглядаючи педагогічні аспекти рефлексії, можна виділити два підходи до її визначення:

перший – під рефлексією розуміють усвідомлення суб'єктом засобів і підвалин діяльності, тобто, одночасний/миттєвий акт, результатом якого є раптове судження суб'єктом вирішення проблемної ситуації. Треба зауважити, що рефлексія – це перш за все, властивість розвиваючої особистості. Інваріантним феноменом розуміння рефлексії у найзагальнішому вигляді є «самосвідомість або свідомість індивіда, що усвідомлює себе», здатність до самоаналізу, осмислення і переосмислення своїх предметно-соціальних відносин із суб'єктами взаємодії;

другий – під рефлексією розуміють переосмислення і перетворення суб'єктом змісту свого досвіду, що відображає проблемно – конфліктні ситуації й породжує власне відношення його як цілісного «Я» до власної поведінки, до бажаної діяльності, соціокультурного оточення. У руслі такого підходу підкреслюється необхідність розвитку власної індивідуальності шляхом постійної рефлексії способів дієвого самовизначення і самозбагачення у контексті формування ідеалів і цінностей [1; 2; 10; 12].

Роль рефлексивних процесів у забезпеченні суб'єктної позиції студента в процесі навчання зумовлюється механізмами самозмі-

нення і професійним становленням. Механізмом самозмінення виступає не тільки рефлексія, а й саморефлексія. Під саморефлексією розуміємо свідоме осмислення та аналіз власних думок, почуттів, поведінки, цінностей та переконань для глибшого самопізнання та особистісного розвитку. Тільки спеціально організована навчальна діяльність, що складається з особливого комплексу завдань, вирішення яких реалізує рефлексивні здатності студента, забезпечує планомірне формування стилю суттєвих для саморозвитку суб'єкта рефлексивних процесів. Тільки в діяльності, яка забезпечує рефлексію, – рефлексія формується [8; 10].

Для формування професійно-особистісної діяльності студентів необхідно: розвивати пізнавальні інтереси; організувати та забезпечувати умови для удосконалення рефлексивних здібностей та самопізнання своїх можливостей.

Навчання, побудоване на постійній рефлексивній діяльності студентів, сприяє формуванню у них професійно-особистісних якостей, необхідних у процесі професійного становлення, можливості відповідати сучасним стандартам та вимогам ринку. Рефлексія руху до професійної діяльності визначається поступальним переходом на рівні, що дозволяє досягти певних результатів. Візуально можна уявити спіраль, перехід на кожен виток якої здійснюється завдяки аналізу та корекції відповідних складових професійної діяльності. Розкриємо покроковий рух розвитку рефлексії в оволодінні майбутньою професією [9].

Першим кроком у процесі руху до поставленої мети стають здібності, інтереси та бажання, рефлексія яких веде до самовизначення у професії. Якщо професійне самовизначення відбувається усвідомлено, з урахуванням особистих інтересів, схильностей, розуміння подальшої перспективи, можна вважати, що перший крок рефлексивної професійної діяльності пройшов успішно і майбутній фахівець усвідомлює, які особистісні ресурси є активними задля отримання обраної професії.

Наступним є усвідомлення мотивів навчання і через їх аналіз визначення особистісних професійних цілей. Прикладом рефлексії навчальних мотивів може стати аналіз ймовірної самореалізації у передбачуваній діяльності та вибір того професійного шляху (прикладного, дослідницького, управлінського, соціально-орієнтованого та ін.), який виступає якнайбільш бажаний і водночас реально реалізований. В процесі такого навчання відбувається усвідомлення рівня професійних компетенцій. На цьому

етапі студент повинен навчитися усвідомлювати, наскільки ефективно він засвоює програму навчання щодо інших учасників взаємодії, вимоги програми спеціальної підготовки, а також вміннями визначати для себе найбільш ефективні та економічні шляхи досягнення професійно-освітніх цілей, взаємовідносини між учасниками освітнього процесу, побудовану на рефлексивній основі (І. Бех, І. Зязюн, В. Макисменко, Л. Пилипенко). Наголосимо, що результативність такої взаємодії залежить не тільки від рефлексії педагога, але й від уміння використовувати її під час навчання студентів. У зв'язку з цим першочергове значення відіграє вирішення проблеми виявлення суб'єктної позиції студента у процесі оволодіння ним відповідного фаху. Освіта повинна забезпечити саморозвиток особистості студента, виходячи з його індивідуальних особливостей як суб'єкта пізнання, предметної діяльності, спілкування, духовного розвитку. Для цього необхідно, щоб вона базувалось на визнанні за кожним студентом права вибору власного шляху розвитку та усвідомлення того, що предметом його діяльності є особистість іншої людини.

У такому контакті ефективність рефлексивного управління освітньою діяльністю студентів визначається включенням у зміст занять їхнього суб'єктивного досвіду; розширенням суб'єктивних функцій, навчанням самостійному виявленню труднощів і реконструюванням їх причин засобами розвитку інтелектуальної і особистісної рефлексії; розвитком умінь управління обраною діяльністю.

Проведений міждисциплінарний контекст основних категорій рефлексивного управління освітньою діяльністю студентів показав, що формування освітньої діяльності є формуванням суб'єкта цієї діяльності. Позиція особистості майбутнього фахівця по відношенню до отримання знань знаходить своє вираження і в тому, що процес цієї діяльності виступає особливим об'єктом управління, а сама особистість – суб'єктом його управління. Студент може діяти як самостійна особистість лиш у тому випадку, в якому сформовані в нього механізми самоуправління, саморегуляції, саморефлексії. У сучасній педагогічній джерелах увага фіксується на положенні про розкриття внутрішніх потенціалів студентів, причому розкритті себе у собі. Це означає, що у процесі навчальної діяльності повинні створюватися умови, які стимулюють студента до осмислення і переосмислення свого досвіду, іншими словами, ті, які активізують рефлексію навчальної діяльності особистості.

Роль рефлексивних процесів у такому контенті забезпечується суб'єктною позицією майбутнього фахівця і зумовлюється механізмами: самозмінення та самовизначення. Механізмом самозмінення виступає не тільки рефлексія, а й саморефлексія. Тільки спеціально організована діяльність, що складається з особливого комплексу завдань, вирішення яких реалізує рефлексивні здатності студента, забезпечує планомірне формування стилю суттєвих для саморозвитку суб'єкта рефлексивних процесів. Поза діяльністю не може бути рефлексії. Рефлексія формується в тій діяльності в якій вона проявляється – навчальній під час перебування у закладі вищої освіти, після – професійній діяльності.

Для формування навчальної діяльності студентів необхідно розвивати пізнавальні інтереси; організувати та забезпечувати умови для самопізнання студентами своїх можливостей, удосконалення рефлексивних процесів та здібностей.

Механізм самовизначення може розглядатися як своєрідна одиниця становлення і розвитку особистості, яка сприймається як своєрідна одиниця становлення і розвитку індивідуальності. Саме так процес самовизначення можна описати як рух у чотирьох змістових контекстах і просторах: ситуативному, соціальному, культурному, екзистенціальному.

Самовизначення фахівця може розглядатися як ситуативна поведінка, яка зумовлена певними обставинами (ситуативний простір); як соціальна дія, детермінована певною ціллю (соціальний простір), як рефлексія власної діяльності, що складає певну культурну традицію (культурний простір), як рефлексія побуту й, відповідно, рух у вічних цінностях і питаннях (екзистенціальний простір). У цьому контексті рефлексія самооцінювання має вияв в процесі пошуку роботи. Майбутній фахівець повинен навчитися порівнювати вимоги роботодавців та рівень своїх особистісних ресурсів, які будуть включені до майбутньої діяльності. Такими професійно значущими ресурсами можуть вважатися рівень знань і вмінь, отриманих у процесі професійної підготовки, особистий досвід роботи (може бути навчально-професійний), рівень стресостійкості, ступінь розвиненості комунікативних якостей, ступінь відповідності іміджу необхідної професії для претендента на певне місце роботи, дія в екстремальних ситуаціях тощо (Г. Кузан). Тому студентам, які планують реалізуватися в професіях соціономічного профілю, необхідно враховувати таку «конкретику» роботодавців.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Проведене наукове дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми.

Перспективи наукових розвідок полягають у розробленні та впровадженні в навчальний процес закладів вищої освіти рефлексивних технологій з метою оптимальної підготовки фахівців соціономічного профілю з урахуванням специфіки та особливостей спеціальності.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Рефлексія у духовному «Я» особистості. *Рідна школа*. 2011. № 8–9. С. 9–14.
2. Бех І. Рефлексія. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. К., 2012. С. 368–371.
3. Гвоздїй С. Підготовка майбутніх фахівців соціономічного профілю до безпеки життя і професійної діяльності як соціально-педагогічна проблема. *Педагогіка безпеки*. 2016. № 1. С. 40–47.
4. Зязюн І. Освітні технології у вимірах педагогічної рефлексії. *Світло*. 1996. № 1. С. 4–9.
5. Корчова О. Риторична компетентність як складник професійної підготовки соціальних педагогів. *Педагогічні науки*. 2013. № 22. С. 6.
6. Іскерський І. Професійна підготовка майбутніх фахівців соціономічного профілю: дефінітивний аналіз. *Молодь і ринок*. 2024. № 2 (222). С. 125–129.
7. Кузан Г. Професійна підготовка фахівців соціономічних професій у вимірі сучасних вимог і реалій. *Молодь і ринок*. 2018. № 10 (165). С. 68–73.
8. Максименко В. Рефлексія – шлях до продуктивного самовизначення. *Психолог*. 2005. № 1. С. 19–22.
9. Марусинець М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: *теорія і практика формування: монографія*. К., 2012. 419 с.
10. Попович І. Психолого-педагогічний аспект професійної підготовки фахівців соціономічного профілю. *Психологічні науки*. 2018. № 5. С. 124–129.
11. Наход С. Значущість «soft skills» для професійного становлення майбутніх фахівців соціономічних професій. *Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2018. № 63. С. 131–135.
12. Пилипенко Л. Соціальна рефлексія як складова життєвого самовизначення сучасної молоді. *Український центр політичного менеджменту*. 2003. С. 258–269.
13. Тур Р. Педагогічна рефлексія – основа формування творчого саморозвитку особистості. *Управління школою*. 2004. № 13 (61). С. 22–24.

REFERENCES

1. Bekh, I. (2011). *Reflection in the spiritual «I» of personality*. [Refleksiiia u dukhovnomu «Ya» osobystosti]. Kyiv.
2. Bekh, I. (2012). *Reflection*. [Refleksiiia]. Kyiv.
3. Hvozdi, S. (2016). *Training of future specialists of socionomic profile for life and professional safety as a socio-pedagogical problem*. [Pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu do

bezpeky zhyttia i profesiinoi diialnosti yak sotsialno-pedahohichna problema]. Kyiv.

4. Ziatiun, I. (1996). *Educational technologies in the dimensions of pedagogical reflection*. [Osvitni tekhnolohii u vymirakh pedahohichnoi refleksii]. Kyiv.
5. Korchova, O. (2013). *Rhetorical competence as a component of professional training of social educators*. [Rytorychna kompetentnist yak skladnyk profesiinoi pidhotovky sotsialnykh pedahohiv]. Kyiv.
6. Iskerskyi, I. (2024). Professional training of future specialists of socionomic profile: definitive analysis [Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu: definityvnyi analiz]. *Youth and Market*, No. 2 (222), pp. 125–129. [in Ukrainian]
7. Kuzan, H. (2018). *Professional training of specialists of socionomic professions in the context of modern requirements and realities*. [Profesiina pidhotovka fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii u vymiri suchasnykh vymoh i realii].
8. Maksymenko, V. (2005). *Reflection – the way to productive self-determination*. [Refleksiiia – shliakh do produktyvnoho samovyznachennia].
9. Marusynets, M. (2012). *Professional reflection of future primary school teachers: theory and practice of formation*. [Profesiina refleksiiia maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv: teoriia i praktyka formuvannia]. Kyiv.
10. Popovych, I. (2018). *Psychological and pedagogical aspect of professional training of specialists of socionomic profile*. [Psykhologo-pedahohichnyi aspekt profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv sotsionomichnoho profilu].
11. Nakhod, S. (2018). *The importance of «soft skills» for the professional development of future specialists of socionomic professions*. [Znachushchist «soft skills» dlia profesiinoho stanovlennia maibutnikh fakhivtsiv sotsiono-michnykh profesii].
12. Pylypenko, L. (2003). *Social reflection as a component of life self-determination of modern youth*. [Sotsialna refleksiiia yak skladova zhyttievoho samovyznachennia suchasnoi molodi].
13. Tur, R. (2004). *Pedagogical reflection – the basis for creative self-development of personality*. [Pedahohichna refleksiiia – osnova formuvannia tvorchoho samorozvytku osobystosti].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

МАРУСИНЕЦЬ Мар'яна Михайлівна – доктор педагогічних наук, професор, директор департаменту освіти і науки, молоді та спорту Закарпатської обласної державної адміністрації.

Наукові інтереси: психологія, соціальна психологія, педагогіка вищої школи, менеджмент освіти.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

MARUSINETS Mariana – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Director of the Department of Education and Science, Youth and Sports of the Transcarpathian Regional State Administration

Circle of scientific interests: psychology, social psychology, high school pedagogy, education management.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2025 р.